MARGRETELUNDS HUVUDBYGGNAD MOT PARKSIDAN.

VÄRDERING:

Margretelunds slottsbyggnad illustrerar med sin barockprägel från 1897 tidens romantiska intresse för historiska arkitekturstilar. Herrgårdens närmiljö med byggnader, allé och park är välhållen och herrgården i sig är en påtaglig del av kommunens historia.

DEN ENA FLYGELN MED HÖNSHUSET I BAKGRUNDEN.

25. MARGRETELUND

MARGRETELUNDS SLOTT(1) ligger omgivet av tät lövvegetation på en kulle vid Trälhavet. Fram till slottet leder en allé, och på baksidan finns trädgård och en engelsk park.

Gabriel Gustafsson Oxenstierna erhöll på 1620-talet sätesfrihet för den medeltida byn Jerrös marker på vilka han lät uppföra en ståndsmässig mangårdsbyggnad. Det nya säteriet fick namn efter hans hustru, Margareta Bielke. Enligt skriftliga uppgifter från 1700-talet skall den mangårdsbyggnad som finns i dag ha uppförts 1658 av Brita Kurck som var änka efter Gabriel Gabrielsson Oxenstierna. Vad som i så fall har hänt med den ca 30 år äldre anläggningen är okänt. Tidigt sammanslogs Margretelund med det medeltida säteriet Smedby vilket gjorde att adelssläkterna på Margretelund var stora jordägare i Österåker. År 1718 kom Margretelund i Samuel Åkerhielms ägo och det har sedan dess gått i arv inom den Åkerhielmska familjen.

Sitt nuvarande utseende fick huvudbyggnaden 1897 då de två flankerande hörntornen i barockstil byggdes till. Arkitekt var Rudolf Arborelius. Invändigt finns välbevarade interiörer från skilda tider, men från 1600-talet är endast enstaka detaljer bevarade.

Väster om slottet ligger två äldre flygelbyggnader (2) som byggdes 1873. Flyglarna är välbevarade från byggnadstiden även om den södra, kallad Kuskflygeln, efter en renovering under 1920-talet inreddes med

bostäder. I den norra flygeln fanns den äldre inredningen till en tvätt- och bryggstuga, bagarstuga och en mangelbod bevarad. Byggnaderna renoverades mycket pietetsfullt under 1993–94 och ingår i ett kulturprojekt kallat Västra flyglarna. Även smedjan och hönshuset strax väster om flyglarna har renoverats varsamt.

En del av Margretelunds ekonomibyggnader är från 1800-talets slut, och där finns även en reveterad tvåvånings arrendatorbostad från 1800-talets förra del. Utanför det avgränsade området ligger Ljungsboda skola som under 1800-talet uppfördes genom en donation av familjen Åkerhielm.

26. FORNBORGEN KNABORG

FORNBORGEN LIGGER PÅ KRÖNET av ett berg som är naturligt avgränsat av branta stup i tre väderstreck. I sydväst är sluttningen avspärrad av en 95 meter lång stenvall som är omkring en halv meter hög. Flera andra mindre stenvallar finns också inom borgområdet.

Från Knaborg har man utsikt över Furusundsleden som redan under forntiden var en betydelsefull segelled. Fornborgen ligger alldeles intill inloppet av den havsvik som tidigare sträckte sig in i landet och som omslöt den medeltida borganläggningen Taborg med vatten. Kanske fungerade Knaborg under forntiden som en yttre bevakningsstation vid havet.

Fornborgar är emellertid en mycket svårtolkad fornlämningstyp och modern forskning visar att vissa fornborgar har haft en offer- eller begravningsfunktion. Att förklara Knaborgs sammanhang är svårt då den inte är undersökt.

VÄRDERING:

Knaborg är en av kommunens två bevarade fornborgar.

UTSIKT ÖVER FURUSUNDSLEDEN FRÅN KNABORG.

27. BO - TABORG

NAMNFORMEN Bo kan enligt flera ortnamnsforskare tolkas som "konungens bo" i bemärkelsen kunglig förvaltningsgård. Invid Bo gård ligger fyra gravfält (1, 2, 3, 4) med tillsammans 98 registrerade gravanläggningar från yngre järnålder. Det är inte klarlagt om den förhistoriska bosättning som dessa gravfält påvisar har samband med de medeltida husgrunder – Taborg (5) – som ligger vid Strömsjöns norra strand. Bosjön och Strömsjön ingick på medeltiden i den havsvik som skar in i landet och gav Taborg direkt förbindelse med Östersjön. Borglämningarna utgörs av minst fyra husgrunder och en källargrund. En av husgrunderna är kvadratisk med sidor om ca 10 meter. Med all säkerhet rör det sig om ett s k kärntorn som i medeltida borganläggningar utnyttjades för såväl bostads- som försvarsändamål. Mellan husgrunderna finns ett delvis kraftigt kulturlager. Vem som uppfört borgen och i vilket syfte är än så länge okänt.

I en skogssluttning ca 500 m öster om Bo gård ligger rester efter ett äldre åkersystem (6). Detta består av ca 12 fragmentariska s k ryggade åkrar inom en yta av ca 90 m längd och 10–12 m bredd. Denna typ av åkrar förekommer från medeltiden och framåt och uppstod när man vid plöjningen konsekvent vände jorden in mot mitten av åkern. De ryggade åkrarna vid Bo är de hittills enda kända i kommunen.

TABORGS MEDELTIDA RUINER FOTOGRAFERADE 1989.
Foto: Ulla Oetterli.

VÄRDERING:

Lämningar av världsliga medeltida byggnader är mindre vanliga, vilket gör att Taborgs ruiner har ett givet intresse. Som namnformen antyder kan det här röra sig om en kunglig förvaltningsgård. Gravfälten som tillhör Bo gård har typisk karaktär av gårdsgravfält från yngre järnålder och i skogssluttningen finns rester efter åkrar, möjligen från medeltiden.

28. TORPET SMATTRAN

I ÖSTERÅKER finns flera torp kvar men vanligtvis har endast boningshusen bevarats. Smattran [Hjälmsättra 1:6], som är ett f d dagsverkstorp under Hjälmsättra gård, har emellertid de flesta av sina ekonomibyggnader i behåll. Detta gör att man här kan skapa sig en bra bild av hur ett fungerande torp har sett ut. En dagsverkstorpare fick bruka och leva på sin tilldelade jordlott mot att han arbetade ett visst antal dagar åt gården. I regel låg dagsverkstorpen i utkanten av gårdarnas odlingsmarker, och torpens ofta små och magra åkerlappar gav en knaper inkomst för torparfamiljerna.

Bostadshuset på Smattran är av enkelstugetyp bestående av en förstuga, en kammare och en storstuga. Den senare fungerade förr som både kök, sovrum och arbetsrum. Både bostadshuset och ekonomibyggnaderna vid Smattran byggdes sannolikt under 1800-talet och har endast delvis förändrats genom sentida renoveringar. På några byggnader finns de gamla spåntaken kvar under plåttaken och ekonomibyggnaderna har inte inretts till bostäder. Logen, stallet och fähuset är bevarade med sina timrade väggar och åstak. Rester efter de små åkrarna ligger på höjden nordost om byggnaderna. Det sista torparparet bodde kvar ända in på 1960-talet.

VÄRDERING:

Torpet Smattran, klängande uppför en stenig bergsrygg, är ett f d dagsverkstorp med stuga och flera ekonomibyggnader vilka har bevarat sin 1800-talskaraktär. Smattran är förmodligen kommunens bäst bevarade torpmiljö, där känslan av en förfluten tid finns kvar. Den bevarade växtligheten med bland annat syrener, fruktträd och bärbuskar förstärker upplevelsen.

TORPET SMATTRAN MED EKONOMIBYGGNADER HAR EN VÄLBEVARAD 1800-TALSKARAKTÄR.

29. ÅSÄTTRA BY

ÅSÄTTRA BY var ett gammalt bebyggelsecentrum och än i dag kan man urskilja de fyra gårdarna, Norrgården (1), Oppgården (2), Mellangården (3) och Nedergården (4). Bebyggelsen grupperar sig kring den äldre byvägen, som i norr anslöt till den äldre häradsvägen. Bebyggelsen på gårdarna är huvudsakligen uppförd omkring 1900. Mangårdsbyggnaderna har den för tiden typiska villakaraktären. Samtliga gårdar har sina ekonomibyggnader i behåll. Inom området har modern bebyggelse tillkommit men den gamla bykaraktären är bevarad.

Norr om byn, på västra sidan om landsvägen, ligger den sedan åtskilliga år nedlagda Östra skolan. Skolan tillkom kring 1846 som en av de två första folkskolorna i Österåker. Om något av de två skolhusen (5) som i dag finns bevarade på platsen härrör från den tiden är inte känt. Båda skolhusen bör emellertid vara uppförda någon gång under 1800-talet.

VÄRDERING:

Åsättra var under 1800-talet ett gammalt bygdecentrum med fyra gårdar och bland annat egen skola. Åsättra har delvis behållit sin äldre karaktär.

ÅSÄTTRA HAR EN BEVARAD BYKARAKTÄR.

30. MORA - VÄSTANBERG

I ETT LITET ODLINGSLANDSKAP väster om sjön Ruggen ligger de små gårdarna Stora och Lilla Västanberg (1, 2) omringade av skogs- och tomtmark. Byggnaderna är troligen från 1800-talet och har sin äldre karaktär i behåll. Även gården Mora (5) söder om sjön Ruggen är en mindre gård i ett skogsområde med intillliggande åkermark. Den består av en mangårdsbyggnad med en flygel, ekonomibyggnader och moderniserade f d arbetarbostäder. Mangårdsbyggnadens äldre herrgårdskaraktär är synlig trots ombyggnader under tidigt 1900-tal.

Stora Västanbergs huvudbyggnad är en timrad parstuga i två våningar med delvis ålderdomliga byggnadsdetaljer. Väggarnas timmerstockar är synliga eftersom ytterpanelen togs bort i samband med en filminspelning för några år sedan. Vissa drag tyder på att parstugan ursprungligen endast var uppförd i en våning. Väster om huvudbyggnaden står ett yngre boningshus och öster om detsamma finns ett förrådshus. Byggnaderna ligger kring en liten gårdsplan. Ett stycke söder om boningshusen på en liten höjd finns gårdens ekonomibyggnader (3). Ekonomibyggnaderna är delvis timrade och delvis uppförda av stolpar och brädor, en vanlig teknik vid sekelskiftet.

STORA VÄSTANBERGS TIMRADE HUVUDBYGGNAD. Foto: Inger Bergström.

Lilla Västanberg [Västanberg 1:3] är en mindre gård. Den flyttades ut i samband med att Laga skiftet genomfördes omkring 1830. Den lilla huvudbyggnaden från 1800-talet har under de senaste åren renoverats och fått en glasveranda på södra gaveln. Till gården hör en äldre lada och ett timrat fähus (4), vars inredning inte har förändrats sedan 1800-talet. I fähuset är allt kvar som om djuren just hade lämnat sina bås. De små spiltorna för hästarna, båsen för korna samt boxarna för de mindre djuren är uppbyggda i trä liksom golvet och gödselrännan. Få sådana inredningar är bevarade. Samtidigt vittnar det inrasade taket om att det var länge sedan djuren lämnade fähuset.

Äldre skriftliga handlingar från 1500- och 1600-

MORA GÅRDS MANGÅRDSBYGGNAD.

talen visar att Västanberg var ett torp. Från 1700-talets första hälft är det registrerat som gård och sannolikt utökades odlingsmarken vid den tiden.

Gården Mora (5) [Mora 1:1] lär ha varit arrendegård till Margretelund. Möjligen friköptes den redan under 1700-talet och har därefter varit bostad åt ett flertal officerare. I dag är mangårdsbyggnaden en locklistpanelad timmerbyggnad som troligen uppfördes under 1700-talets andra hälft. Den har genomgått flera ombyggnader varvid den under tidigt 1900-tal har påverkat exteriören mest. Då fick byggnaden drag av både jugend och nyklassicism. På baksidan uppfördes en tillbyggnad i två våningar. Interiören har till stora delar bevarade inredningsdetaljer från 1800-talet. En flygelbyggnad som uppfördes under 1800-talets slut används i dag som sommarbostad och är ombyggd under 1900-talet. Mittemot flygeln står en mindre mycket enkel byggnad från 1915. Ekonomibyggnaderna uppfördes i huvudsak under början av 1900-talet med undantag för några äldre timrade delar.

VÄRDERING:

Stora och Lilla Västanberg är två typiska mindre bondgårdar som har sin 1800-talskaraktär väl i behåll. Stora Västanbergs timrade parstuga och Lilla Västanbergs timrade fähus med sin ursprungliga träinredning är två ovanliga byggnader från 1800-talet. Därtill kommer att odlingsmarken hålls öppen, vilket ger området en bevarad gårdskaraktär.

Mora är en väl bevarad mindre gård av herrgårdskaraktär med äldre ekonomibyggnader i ett bevarat kulturlandskap.

31. DYVIK

DYVIKS GÅRD är känd sedan 1562 då den kallades Djupvik, troligen efter den vik som skar djupt in i landet. Dyvik erhöll sätesfrihet redan under 1610-talet och ägdes av Erland Björnsson som tillhörde den välbärgade släkten Bååt. Enligt äldre skrifter lär gården under 1660-talet ha varit försedd med "en vacker träbyggnad". Den nuvarande mangårdsbyggnaden är uppförd i karolinsk stil, troligen under 1700-talet. I dess närhet finns enstaka äldre timrade ekonomibyggnader bevarade.

VÄRDERING:

Den under 1700-talet uppförda mangårdsbyggnaden har sin ursprungliga karolinska stil i behåll.

DYVIKS GÅRDS MANGÅRDSBYGGNAD I KAROLINSK STIL.